

Резюме

Стаття присвячена становленню Андрія Яковліва як юриста та історика права. Схарактеризована діяльність відомого українського громадського й політичного діяча, вченого-правознавця в різні періоди його життя.

Ключові слова: А. Яковлів, історик права, громадський діяч.

Резюме

Статья посвящена становлению Андрея Яковлева как юриста и историка права. Охарактеризовано деятельность известного украинского общественного и политического деятеля, ученого-правоведа в разные периоды жизни.

Ключевые слова: А. Яковлев, юрист, историк права, общественный деятель.

Summary

This article is dedicated to Andriy Yakovlev, lawyer and a law historian. The work well-know Ukrainian public politician, scientist-jurisprudent in different periods of his life is characterized.

Key words: A. Yakovlev, lawyer, law historian, public, person.

Отримано 10.12.2009

С. В. НЕЧИПОРУК

*Світлана Володимирівна Нечипорук,
заступник начальника Головного управ-
ління юстиції у Київській області*

**ДОКТРИНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
СУДОВОЇ ВЛАДИ**

У процесі розвитку суспільних відносин людина вже давно дійшла до висновку про те, що, коли хтось зачіпає її законні інтереси та права, тобто практично їх порушує, то варто знайти когось третього, хто допоможе вирішити цю проблему. У даному випадку йдеться, звичайно, про кваліфіковану людину чи орган, йдеться саме про тих, хто наділений спеціальною владою і спроможний вирішити певний спір. У сучасному суспільстві цим займаються спеціально створені органи судової влади. Як колись, так і нині питання організації та функціонування судової влади віднесені до одних із найбільш актуальних, оскільки ця влада представляє окрему самостійну гілку державної влади.

Питанням судової влади присвячено праці теоретиків права, фахівців у галузі конституційного права, практичних працівників, суддів, політичних діячів. У контексті цього варто згадати таких вчених, як: Н. А. Власенко, І. Л. Петрухін, Є. Б. Абросимова, В. Д. Босай, С. М. Тимченко, А. Ф. Изварина, Н. А. Колоколов, І. В. Назаров, І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. С. Стефанюк, В. І. Шишкін, Т. І. Француз та інші.

Метою нашої статті є аналіз правової доктрини, яка стосується судової влади, визначення поняття «судова влада» та формулювання на цій основі власного визначення.

У конституційно-правовій доктрині можна виділити кілька напрямів сучасного розуміння судової влади. Так, розповсюдженим є визначення судової влади за ознакою владного суб'єкта, тобто через систему органів, що її опосередковують (судову систему). Приміром, на думку російських дослідників Ю. Дмитрієва та Г. Черемних, судова влада є публічно-правовим утворенням, що являє собою систему спеціальних державних і муніципальних органів, наділених передбаченими законом владними повноважен-

нями, які направлені на встановлення істини, відновлення справедливості, вирішення спорів і покарання винних, рішення яких є обов'язковими для виконання всіма особами, яких вони стосуються¹. Г. Мурашин називає судову владу системою незалежних державних органів – судів, зобов'язаних від імені держави здійснювати правосуддя, вирішувати у судових засіданнях правові спори і конфлікти². Інші вчені, зокрема, Н. Власенко та А. Власенко сукупність судів, організованих на демократичних принципах із урахуванням національно-державного та адміністративно-територіального устрою держави, називають судовою системою³. Близькими до вказаних є визначення судової влади, що надаються Г. Омелянцем⁴ та Н. Юзиковою⁵. Характерно, що такий же підхід до визначення судової влади застосований і в першому офіційному документі, що містив її визначення – Концепції судово-правової реформи в Україні 1992 р. Так, у даній Концепції судова влада визначалася як «система незалежних судів, які в порядку, визначеному законом, здійснюють правосуддя. Суди мають владні повноваження для поновлення порушеного права і справедливості»⁶.

Однак, на наше глибоке переконання, зазначене розуміння судової влади як системи судових органів є хибним. Зокрема, за таких підходів вся багатоманітність функціонального призначення судової влади (як, перш за все, влади – установленої можливості авторитетного впливу) безпідставно зводиться лише до однієї з її складових – суб'єктної. «Є помилковим зводити владу до суду як установи, державного органу. Владою треба вважати не орган чи посадову особу, а те, що вони можуть і спроможні зробити. По суті, це повноваження, функція, але не її виконавець»⁷. При цьому, при аналізі «суб'єктного» підходу до визначення судової влади необхідно зауважити, що суд чи суддя є лише органом, що її опосередковує, виражає судову владу, первинним джерелом якої є народ (на що нами вже зверталася увага вище). Тому, наприклад, Конституція України, поряд із закріпленням ознаки державності для судової влади, своїми нормами водночас більш детально впроваджує і принцип первинного народовладдя в реалізації судової влади. Так, у ст. 124 проголошується правило обов'язковості судових рішень до виконання на всій території України (що забезпечується силою примусу державної влади України), і, водночас, встановлюється принцип ухвалення судових рішень судами іменем України (тобто від імені Українського народу як первинного джерела державної влади, що опосередковується в особах суддів та судів). У такий спосіб, «суб'єктні» підходи до визначення судової влади первинно вважаються необґрунтованими, оскільки охоплюють лише «зовнішню», формальну ознаку її суб'єктів – судову систему, зовсім уникаючи бодай якихось згадок чи посилок на таке важливе і первинне її джерело як народ. Вважаємо, що такі похибки у визначенні судової влади можна пояснити, зокрема, виключно прикладними підходами, що первинно ґрунтуються лише на галузевому правовому регулюванні та, відповідно, будуються без врахування концептуальних конституційно-правових засад.

Інші вчені пишуть, що судова система уособлює організаційний аспект судової влади та віддзеркалює особливості організації судової влади країни, відповідає рівню соціально-економічного розвитку, а також пануючим у суспільстві поглядам на місце суду в системі механізмів державної влади, накопиченому досвіду і певним традиціям⁸.

Слушно з цього приводу зауважує І. В. Назаров про те, що досить часто автори, які відстоюють необхідність розмежування понять «судова влада», «судова система» і «правосуддя», не можуть сформулювати чіткого визначення цих понять або ж чітко їх розмежувати⁹.

Іншим підходом до визначення судової влади є намагання виразити її зміст через специфіку владних повноважень судових органів чи форму судової діяльності. Так, В. Д. Бринцев розглядає судову владу як законну діяльність усіх ланок судової системи по забезпеченню й реалізації конституційного, господарського, кримінального, адміністративного та цивільного правосуддя¹⁰. Близьке до цього визначення пропонується і в конституційно-правовій роботі російських вчених О. Кутафіна та Е.Козлової: «судова влада є різновидом державної влади..., що здійснює правосуддя»¹¹. Як бачимо, за таких підходів до визначення судової влади, в юридичній літературі напрочуд поширеною є практика ототожнення судової влади із правосуддям. Вказаному в науці конституційного права України, зокрема, сприяє й неточна понятійна побудова Основного За-

кону України. Так, на відміну від законодавчої влади (що згадується у ст. 75 Конституції України) та виконавчої (що вміщується вже в назві VI Розділу Конституції України), такому виду державної влади як судова не відводиться належного місця в жодній з норм спеціальних розділів Конституції України. Натомість, весь процес реалізації судової влади зводиться лише до правосуддя (назва та зміст VIII Розділу Конституції України).

Явище судової влади, як справедливо зауважує В. Шаповал, не варто ототожнювати з правосуддям. Воно є ширшим за змістом і більш загальним за природою¹². І в цьому аспекті абсолютно вірним вважається твердження В. Шевцова, за яким правосуддя є не синонімом судової влади, а її виключною компетенцією¹³. У такий спосіб, у змісті другої групи підходів до визначення судової влади ми спостерігаємо приклад однієї з найпоширеніших помилок – зведення її змісту та значення лише до одного з аспектів судової діяльності – правосуддя. Проте поняття судової влади не варто звужувати до традиційно витлумаченого правосуддя, оскільки вона, окрім цього, наділена ще й юридичними можливостями здійснювати активний вплив на рішення та дії законодавчої та виконавчої влад, «врівноважувати» їх¹⁴.

Правосуддя – правозастосовна діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і адміністративних справ з метою охорони прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави¹⁵.

Щодо співвідношення категорій судової влади та правосуддя вважаємо за необхідне підтримати погляди С. Штогуна, за якими правосуддя необхідно визнавати однією з кількох, закріплених на конституційному рівні, функцій судової влади¹⁶. Зокрема, поряд з правосуддям, при визначенні судової влади необхідно враховувати ще й таку її важливу функцію як контрольна – здійснення конституційного та іншого судового контролю за актами, рішеннями та діями органів законодавчої і виконавчої влади та їх посадових осіб. І, зокрема, в такому виді судової діяльності найповніше відображується основне місце судової влади в системі розподілу влад та специфіка її взаємовідносин із законодавчою та виконавчою владою.

Вважаємо, що всі функціональні напрямки судової діяльності, тобто форми реалізації судової влади за її функціональним призначенням, можна було б узагальнити такою юридичною категорією як «судочинство». Зокрема, дане поняття вживається в тексті Конституції України: «судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції» (ст. 124). Варто відразу наголосити, що категорія судочинства не охоплює (та, в принципі, і не має охоплювати) організаційний аспект реалізації судової влади, пов'язаний, наприклад, із формуванням суддівського корпусу, апарату суддів, матеріально-технічним забезпеченням судової системи тощо. При цьому, категорія «правосуддя» залишається змістом всіх форм судочинства, основоположною суттю судової влади – справедливого розсуду справ шляхом застосування права. Нормативно-правове відображення вказаних нами поглядів, зокрема, ми можемо знайти у новому Законі України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р. Так, у ч. 2 ст. 1 даного Закону закріплено, що «судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства». І тут варто дещо критично поглянути, наприклад, на визначення судочинства, даного В. Скоморохою, який під судочинством розуміє діяльність судів щодо розгляду справ, віднесених до їх компетенції, а також дії інших суб'єктів, які реалізують свої права та обов'язки, вступаючи в процесуальні відносини з судом¹⁷. Зокрема, зазначене визначення можна було б віднести до окреслення судового процесу в цілому. Але, враховуючи норми Конституції України, вважаємо помилковим віднесення до суб'єктів судочинства будь-яких інших осіб. Хоча, з іншого боку, якщо під такими «іншими особами» розуміються судді, то, за великим рахунком, можна стверджувати, що такі особи здійснюють судочинство.

Судочинство є похідним від правосуддя і часто розуміється як процесуальна форма його здійснення, діяльність суду, вид державної діяльності, пов'язаної з розглядом і вирішенням різного роду судових справ¹⁸. Тобто у даному випадку судова влада ототожнюється із судочинством, оскільки останнє називається видом державної влади.

Третім підходом (що є найбільш поширеним у науковій юридичній літературі) до окреслення судової влади є її визначення через категорію «гілки державної влади». Тобто насамперед зазначається місце судової влади в конституційно-правовій системі розподілу влад, поряд із чим вказуються ті специфічні риси, що спонукають її виділяти з-поміж інших видів державної влади. Так, І. Петрухін визначає судову владу як самостійну і незалежну гілку державної влади, створену для вирішення на підставі закону соціальних конфліктів між державою і громадянами, самими громадянами, юридичними особами; контролю за конституційністю законів, захисту прав громадян у їх взаємовідносинах з органами виконавчої влади та посадовими особами; контролю за додержанням прав громадян при розслідуванні злочинів і проведенні оперативно розшукової діяльності; встановлення найбільш значущих юридичних фактів і станів¹⁹. Для В. Чірка судова влада є різновидом державної влади, що взаємодіє поряд із законодавчою та виконавчою владою і реалізується засобами діяльності такого спеціалізованого державного механізму як суди²⁰. І в якості класичного прикладу даного підходу можна навести визначення Ю. Грошевого та І. Марочкина, які тлумачать судову владу як специфічну гілку державної влади, що здійснюється уповноваженими на те державними органами – судами – і призначенням якої є розв'язання правових конфліктів та здійснення судового контролю²¹.

Грунтуючись на проведеному нами аналізі існуючих визначень, можемо виокремити наступні специфічні конституційно-правові риси судової влади в Україні:

- судова влада, поряд з законодавчою та виконавчою владою, є однією з трьох самостійних гілок державної влади;
- первинним суб'єктом судової влади як виду державної є Український народ;
- опосередковано (шляхом делегування владних повноважень, що належать Українському народу) судова влада здійснюється спеціально створеними та уповноваженими особами й органами – суддями (одноособово) та судами (колегіально);
- судова влада може поширювати свій владний вплив на будь-які правові відносини в державі; перелік об'єктів владного впливу судової влади не є вичерпним;
- владний вплив судової влади здійснюється лише щодо правовідносин (права матеріального) та лише у наперед визначених правових формах (процесуальне право);
- судова влада виражається у формі судочинства, змістом якого є здійснення правосуддя;
- функції судової влади є виключними, тобто не можуть делегуватися жодному іншому органу чи особі;
- принцип первинного народовладдя та ознака державності проявляються в реалізації судової влади тим, що рішення судів проголошуються ім'ям України та є обов'язковими до виконання на всій території України;
- судовій владі належить функція контролю за рішеннями та діями органів законодавчої та виконавчої влади.

Таким чином, виходячи з наведених вище ознак, можемо сформулювати наступне власне визначення судової влади: судова влада – це особлива гілка державної влади, первинним джерелом якої є народ, що опосередковується у судочинстві, здійснюваному спеціально створеними та уповноваженими особами й органами – суддями та судами виключно щодо правовідносин та у правових формах, і реалізується за допомогою здійснення правосуддя та судового контролю шляхом ухвалення рішень, що є обов'язковими до виконання на всій території України.

¹ Дмитриев Ю. А., Черемних Г. Г. Судебная власть в механизме разделения властей и защите прав и свобод человека // Государство и право. – 1997. – № 8. – С. 48.

² Мурашин Г. О. До питання реформування судової влади // Правова держава. – К., 1997. – Вип. 7. – С. 68.

³ Власенко Н. А., Власенко А. Н. Судебная власть и судебная деятельность в Российской Федерации: краткий курс лекций. – М.: Российская академия правосудия, 2005. – С. 41.

⁴ Проблеми державно-правової реформи в Україні: Збірник наукових праць. Вип. 3 / Редкол.: В. Ф. Опришко та ін. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1997. – 284 с. – С. 142.

- ⁵ Юзикова Н. С. Система судебных и правоохранительных органов Украины. – Днепропетровск: Уко-ИПА-пресс, 2000. – 280 с. – С. 13.
- ⁶ Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні» від 28.04.1992 року // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 30. – Ст. 426.
- ⁷ Гуценко К. Ф., Ковалев М. А. Правоохранительные органы. Учебник для студентов юридических вузов и факультетов. – М.: БЕК, 1995. – 320 с. – С. 44.
- ⁸ Організація судової влади в Україні: Навч. посіб. / І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий та ін.; за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. – Х.: Одісей, 2007. – 328 с. – С. 66.
- ⁹ Назаров І. В. Принципи побудови судової системи: Монографія. – Харків: Видавництво «ФІНН», 2009. – 144 с. – С. 9.
- ¹⁰ Брынецев В. Д. Судебная власть. Правосудие: Пути реформирования в Украине. – Харьков: Кси-лон, 1998. – 186 с. – С. 25-36.
- ¹¹ Козлова Е. И., Кутафин О. Е. Конституционное право Российской Федерации. – М.: Юристъ, 1995. – 480 с. – С. 441.
- ¹² Шаповал В. Проблеми розвитку конституційної юрисдикції в Україні // Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 2. – С. 45.
- ¹³ Шевцов В. С. Право и судебная власть в Российской Федерации. – М.: Профобразование, 2003. – 344 с. – С. 186.
- ¹⁴ Савицкий В. М. Организация судебной власти в Российской Федерации. – М.: БЕК, 1996. – 320 с. – С. 29; Стефанюк В. Судова система України та судова реформа. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 176 с. – С. 23.
- ¹⁵ Маляренко В. Т. Правосуддя // Великий енциклопедичний юридичний словник За редакцією акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2007. – С. 697.
- ¹⁶ Штогун Сергій. Функції та повноваження судової влади // Юридична Україна. – 2008. – № 4. – С. 89-90.
- ¹⁷ Скомороха В. Є. Окремі питання діяльності конституційної юрисдикції в Україні // Право України. – 1999. – № 12. – С. 6.
- ¹⁸ Сірий М. І., Тертишник В. М. Судочинство // Великий енциклопедичний юридичний словник За редакцією акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка» », 2007. – С. 873-874.
- ¹⁹ Петрухин И. Л. Понятие и формы реализации судебной власти. В кн.: Судебная власть / Под ред. И. Л. Петрухина. – М.: ООО «ТК Велби», 2003. – С. 79-101 с. – С. 81.
- ²⁰ Чиркин В. Е. Основы государственной власти. – М.: Юристъ, 1996. – 112 с. – С. 42.
- ²¹ Грошевий Ю. М., Марочкін І. Є. Органи судової влади в Україні. – К.: ІнЮре, 1997. – 20 с. – С. 6.

Резюме

Дана стаття торкається проблеми визначення поняття «судова влада» та підходів що існують в правовій доктрині щодо даного питання. Автор аналізує співвідношення таких категорій як «судова система», «правосуддя» та «судова влада». В статті пропонуються до уваги читача специфічні риси судової влади в Україні. На основі проведеного дослідження автор формулює власне визначення судової влади.

Ключові слова: судова влада, правова доктрина, судова система, правосуддя.

Резюме

В статье исследуются проблемы определения понятия «судебная власть» и подходы, которые существуют в правовой доктрине относительно этого вопроса. Автор анализирует соотношение таких категорий как «судебная система», «правосудие» и «судебная власть» выделяет специфические черты судебной власти в Украине.

Ключевые слова: судебная власть, правовая доктрина, судебная система, правосудие.

Summary

This article touches upon the problem of determination of the concept of «judicial power (authority)» and approaches existing in legal doctrine on this problem. The author analyses correlation of such categories as «judicial system», «(public) justice» and «judicial power». The article gives some specific features of judicial power in Ukrain. On the basis of conducted research the author formulates her own definition of judicial power.

Key words: judicial power, legal doctrine, judicial system.

Отримано 19.11.2009